

ЩРИХИ КЪМ ПОРТРЕТА
НА МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ
КАТО ПРЕПОДАВАТЕЛ
ВЪВ ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ В СОФИЯ

Виолета Стойчева

DETAILS ABOUT THE PORTRAIT
OF MIHAYL DRAGOMANOV AS A LECTURER
AT THE SOFIA SCHOOL
OF HIGHER EDUCATION

Violeta Stoycheva

Abstract: *The current text outlines the portrait of the famous Ukrainian scholar Mihayl Dragomanov as a professor at the Sofia School of Higher Education (1889–1895). The review of his teaching activities through the evaluation prism of contemporaries and from the distance of time seeks “links” with the fulcrums of modern academic education. The characteristics of the personality and the eternity of the values shared amplify the collective image of the Bulgarian university lecturer from the late 19th century.*

Keywords: *Sofia School of Higher Education; Mihayl Dragomanov; university lecturer; students; methods; values.*

Научният интерес към делото на Михаил Драгоманов има дълга история и, за разлика от други теми и личности, през последните години продължава да се разширява. Първите портретни характеристики и научни оценки на украинския учен от българска страна принадлежат на талантливото перо на Иван Шишманов [Якімова, А. 2014, с. 7] и Михаил Арнаудов¹ [Арнаудов, М. 1996, с. 359–400]. За софийския период от живота на Драгоманов по различни поводи дават сведения негови колеги и съратници (Борис Минцес, Димитър Агура, Владимир К. Дебагорий-Мокриевич, Михаил Павлик, Иван Франко), както и членове на семейството (Лидия Драгоманова-Шишманова, Людмила Драгоманова, Леся Украйнка) и др. Ако през 1896 г. Михаил Павлик вметва първата библиография на неговите трудове като част от общ сборник, то в наши дни справките за документалното наследство на Драгоманов обемат десетки страници, пропорционално на изследователския интерес към идеите и творчество-

---

¹ М. Арнаудов подготвя текста за М. Драгоманов като реч, която държи при освящаване на паметника на украинския учен в София на 30 октомври 1932 г. По-късно тя е публикувана в Годишника на Софийския университет [ИФФ, т. 29, 1933, с. 1–33], а след това е включена в том 1. на неговите „Очерци“ [Арнаудов, М. 1996].

то му². Показателен е фактът, че изследването на Леонид Ушкалов „Очарованние энергии: Михаил Драгоманов“ (изд. „Дух и буква“, 2019), е определено за най-добра биографична книга в Украйна за 2019 г. Сред учените, които имат специален интерес към Михаил Драгоманов, от българска страна заслужава да споменем Петко Атанасов³, а сред най-новите изследвания – монографията на Антонина Якимова „Българският период от живота на професор Михаил Драгоманов“ [Якімова, А. 2019б]. Тъй като до идеите и дейността на Драгоманов се „докосват“ редица български изследователи, нека отбележим, че прецизна библиографска справка е дадена в книгата на Якимова. След всяка глава е приложена систематизирана, допълнена и анализирана известната до момента научна литература, посветена на българския период от живота и творчеството на бележития украински национален деец.

Провокирана и респектирана от подобен научен интерес към Михаил Драгоманов, в настоящия текст се опитвам да „прочета“ отново дейността му като университетски преподавател в София, търсейки преки или индиректни „връзки“ с реперите на модерната академична образованост и непреходността на онези ценности, утвърждавани чрез личността на конкретния учен. Преднамерено акцентът на основните данни е ориентиран към спомена като ресурс, който кодира траекторията на всекидневието и насочва към качествата на личността, с които професор Драгоманов се вписва и допълва колективния образ на българския университетски преподавател от края на XIX в.

Михаил (Михайло) Драгоманов не само прекарва последните години от живота си в София. В прекия смисъл на израза той остава завинаги свързан с българската земя. Вероятно решението му да напусне университета в Женева (Швейцария) и да дойде в София, където току-що създаденото Висше училище прави първите си стъпки, не е било лесно. Между изследователите на неговия живот и творчество обаче няма разминаване по отношение на твърдението, че Драгоманов има траен интерес към нашата страна. Показателни са записките в неговия дневник [Болгарский щоденник..., 1965, pass], както и спомените на дъщеря му Лидия [ЦДА, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 681, л. 4]⁴. Петко Атанасов цитира

---

² Сравнението е между първия сборник, издаден в негова чест [Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Сто юбилей..., 1896.] и съвременни библиографски издания [Михайло Петрович Драгоманов. Библиография..., 2011; както и порталът: Михайло Петрович Драгоманов. Библиографични показчик..., 1991, pass].

³ Изследвайки софийския период от живота на Михаил Драгоманов, Петко Атанасов, който е преводач, литературовед и украиновед, въвежда в обращение факти от непубликувани архивни документи, епистолярни източници и спомени на съвременници на украинския учен, издирени у нас и в чужбина. Те се съхраняват в неговия архивен фонд в ЦДА, заведен под № 1710К. Част от тях са използвани в настоящата публикация, както и неговата студия за М. Драгоманов [Атанасов, П. 1969].

⁴ В архива на Петко Атанасов се съхранява негов превод на български език на спомените на Лидия Драгоманова-Шишманова, публикувани през 1922 г. в Прага, където тя пише: „Баща ми проявяваше интерес към България много по-рано от мен. В Женева ходи лично на гарата да изпраща млади български студенти на Сръбско-бъл-

откъс от писмо на Драгоманов до Иван Шишманов, което завършва с думите: „Ето че и попаднах в списъка на българските патриоти. Моля да запишете това в началото на сметката“ [Атанасов, П. 1969, с. 54]. Най-често привежданите доказателства, естествено, се търсят в научната и публицистичната дейност на Михаил Драгоманов през 60-те години на XIX в.⁵ По това време той вече е университетски преподавател в Киев и активно участва в обществените събития, свързани със славянството. Открито заявената позиция срещу руското самодържавие и активната дейност в защита на украинската национална кауза са в основата на негативното отношение на царското правителство, довело до отстраняването му от университетската катедра. Според автобиографичните записки на Драгоманов през 1876 г. семейството му е принудено да напусне родината [Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Его юбилей..., 1896, с. 394–395, Погребенник, В. 2003, pass] и след кратък престой във Виена се установява в Швейцария. В Женева Михаил Драгоманов става преподавател в местния университет. Успоредно с това продължава своите научни изследвания, издателската и активната си обществена дейност в защита и популяризиране на украинския въпрос и украинската словесност.

Изследователите обръщат внимание на съпричастността на Драгоманов към националноосвободителните борби на балканските народи и политиката на Русия в Югоизточна Европа, а позицията му към революционните акции, Руско-турската война от 1877–1878 г. и последвалото разпокъсване на българското землище от Берлинския конгрес определено му спечелват симпатии сред българските либерални политически кръгове. Неслучайно в публикация на вестник „Свобода“ се посочва, че името на Драгоманов „е познато в България на мнозина по своята писателска деятелност“. Респектът към идеите, гражданската смелост и творчеството на украинския учен са основание авторът на текста Захари Стоянов да приветства Министерството на народното просвещение по повод избора на професор Драгоманов за преподавател в новооткритото Висше училище в София [ЦДА, ф. 1710К, оп. 1, а. е. 780, л. 11 – Свобода, бр. 295, 26 авг. 1889, г. III, рубрика „Разни“, с. 2–3].

Като университетски преподавател в Женева Михаил Драгоманов контактува с много полски, украински, румънски и български студенти. Между имената на българи, приемани в семейството на професора, се споменават Никола Добрев и Никола Габровски [Атанасов, П. 1969, с. 60–61, Якімова, А. 2019б, с. 68–69]. Особено ползотворна се оказва обаче срещата на украинския учен през февруари 1886 г. с Иван Шишманов и Иван Георгов. Връзката между

гарската война (1886 г.) С това той искаше да покаже симпатиите си към малкия народ... Преди потеглянето на влака Драгоманов дори изнесе кратко слово...“ [ЦДА, ф. 1710К, оп. 1, а. е. 681, л. 4].

⁵ Вж. Арнаудов, М. 1996, с. 367, 375; Романченко, И. 1958, с. 145–151; Атанасов, П. 1969, Из историята... с. 48–57; Полещук, Т. С., М. В. Чорній. 1992, с. 35–46. Минкова, Л. 2012, с. 28–29; Караиванов, Н. 2017, с. 108–116; Якімова, А. 2019б, с. 89–90.

Михаил Драгоманов и младия Шишманов има ключова роля в по-нататъшната им съдба. Според П. Атанасов Драгоманов много бързо оценява потенциала на българския студент. В писмо до М. Павлик от 14 август 1887 г. той пише: „Момчето е на 24 години; много добър и умен; много работлив, така че от него може да излезе солиден учен“ [Атанасов, П. 1969, с. 61]. Шишманов е впечатлен от интелекта и всеотдайните познания на Драгоманов върху постиженията на руските и западноевропейските учени в областта на социологията, философията, литературознанието и фолклора. Разменените писма между двамата в периода 1886–1889 г. свидетелстват, че те имат общи научни интереси, споделят общи философски и идейни възгледи. Особено ценна за нас е характеристиката, която Шишманов прави на академичния стил на работа на професор Драгоманов. Елементи на тази методика ще търсим и в организацията на обучението в българското Висше училище: „Драгоманов не ми четеше лекции, а се задоволяваше да ми дава в ръка книги, които да ме осветят по един или друг въпрос. Така той ме оставяше да си съставя сам свободно мнение за една или друга теория, един или друг проблем, един или друг метод. Не обичаше той да се налага... На нищо не се радваше тъй, както кога виждаше, че самостоятелно разработвам някоя тема“ [Арнаудов, М. 2004, pass]. Шишманов успява да спечели сърцето на дъщерята на Драгоманов, с която заедно слушат лекции в университета. През юни 1886 г. те се сгодяват и бъдещият учен заживява в дома на украинския професор [Атанасов, П. 1969, с. 61]. След дипломирането му двамата заминават за София, където младият Шишманов е назначен на работа в Министерството на народното просвещение.

Като служител на образователното ведомство той взема активно участие в изработването на „Временните правила“ [Арнаудов, М. 1939, с. 12] на открития на 1 октомври 1888 г. Висш педагогически курс в София, трансформиран със закона от 18 декември с.г. във Висше училище [Доклад до негово величество Фердинанд I..., 1912, с. 126].

Първите 43 студенти се обучават в две специалности на Историко-филологическия отдел, а сред основните дисциплини присъстват философия, социология, педагогика, история на източните народи и на Гърция, славянска етнография, общо езиковедие, славянска филология, старобългарски език, гръцки език, френски език и др. [Арнаудов, М. 1939б, с. 14]. „Новите седмочисленици“, както шеговито наричат първите преподаватели, си дават ясна сметка за поетата отговорност. Затова, по думите на проф. Ив. Георгов: „още от самото начало преподавателите дадоха на своите четения характер на университетски лекции...“ [Арнаудов, М. 1939а, с. 14].

---

⁶ Самият М. Арнаудов е на мнение, че откриването на Висшия педагогически курс е „смел опит за създаване храм на българската наука“. Това се потвърждава и в официалния доклад на Министерския съвет до княз Фердинанд, където е записано, че: „Новоучреденото висше училище още с отварянето си носеше зачатъка на бъдещия университет, а не някоя нормална школа за подготвяне учители“ [Доклад до Негово Величество Фердинанд I..., 1912, с. 126].

Стремежът да се организира университетското обучение по европейски модел създава онова стечение на обстоятелствата, при което по препоръка на Иван Шишманов [Арнаудов, М. 1996, с. 376–377; Арнаудов, М. 2004, pass; Атанасов, П. 1969, с. 61] професор Драгоманов получава покана за преподавателско място във Висшето училище и въпреки колебанията си я приема. Вероятно за трудно взетото решение оказва влияние и материалното състояние на семейството. В писмата до своите приятели в Украйна ученият неколкратно споменава за финансовите трудности, които му се налага да преодолява [Переписка..., 1910, с. 95–96, 209; Романченко, И., Д. Заславски. 1965, с. 83; Погребенник, В. 2003, pass]. Публичността на подобен факт обаче явно не му е била приятна, тъй като в благодарственото обръщение по повод тържествено чествания юбилей през 1894 г. той се стреми да го опровергае [Михайло Петрович Драгоманов, 1841 – 1895. Єго юбилей..., 1896, с. 107–108].

Драгоманов пристига в София на 28 август 1889 г. Посрещнат е от дъщеря си и зет си Иван Шишманов и само след ден е приет от просветния министър Георги Живков. В литературата трайно се е наложило мнението, че министърът, впечатлен от опита на Драгоманов, му предлага да заеме позицията на ректор на Висшето училище, но украинският учен отказва [Романченко, И., Д. Заславски. 1965, с. 83, Романченко, И. С. 1971; Караиванов, Н. 2017, с. 110–111 и др.]. За самата среща М. Драгоманов е записал в своя дневник: „На 30 август се представих на министъра на Народното Просвещение г-н Живков. Не е възрастен човек; говори френски, но няма висше образование... По повод на Висшето училище аз го предупредих, че нямам административно-организационен опит и изобщо административната организация трябва да принадлежи на българите... Живков каза, че българите не са враждебно настроени към Русия, те само искат да бъдат стопани на родната си земя и да не са зависими от никого – да бъдат неутрални в конфликтите между великите сили...“ [Българский щоденник..., 1965, pass]. Показателно в случая е съвпадението в разбиранията на двамата мъже спрямо целите на народностното развитие и еманципацията на малките народи и държави. Цели, заради които Русия ще обвини българското правителство, че е дало служби и средства за преживяване на руските нихилисти, оказвайки дипломатически натиск за експулсирането им [ЦДА, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 776, л. 28, л. 30; Михайло Петрович Драгоманов, 1841 – 1895. Єго юбилей..., 1896, с. 108], а самият Драгоманов ще приеме идването си в София като мисия, на която се посвещава всеотдайно през следващите години.

Михаил Драгоманов е назначен за редовен професор по всеобща история [Алманах на Софийския университет..., 1940, с. 182–183] в Историко-филологическото направление на Висшето училище с 3-годишен договор и годишна заплата от 12 000 златни лева⁷ [ЦДА, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 776, л. 30;

---

⁷ Размерът на професорската заплата на М. Драгоманов фигурира не само в договора му с МНП, подновяван през 1892 и 1893 г. [ЦДА, 1710К, оп. 1, а.е. 776 – копие на Протокол № 53 на Министерски съвет от 2/14 октомври 1892 г. и на Протокол №

Якімова, А. 2019б, с. 114]. Тъй като се оказва единственият професор с опит и европейска практика [**Соленкова, Л.** 2013, с. 251; **Якімова, А.** 2019а, с. 96; **Якімова, А.** 2019б, с. 129], към него са отправени твърде високи очаквания от страна на младия преподавателски екип. Според оценката на Иван Шишманов, препотвърдена от дистанция на времето от Михаил Арнаудов: „Висшето училище се сдобива с една първокласна научна сила, която би правила чест на всеки друг европейски университет“ [**Арнаудов, М.** 1939, с. 75].

За сравнително краткия престой в българската столица проф. Драгоманов развива многостранна дейност. Именно съчетаването на тези различни посоки позволява да се открийт съставните елементи от общия портрет на университетския преподавател в края на XIX в.

Когато пристига в София, Михаил Драгоманов е утвърден професор по световна история (история на древните общества). Той се ползва с авторитета на учен, притежаващ солидна научна подготовка, космополитно мислене и богата обща култура. Има зад гърба си специализации и преподавателска практика в няколко чужди университети, свободно общува на различни езици, а научната му продукция, публикационна и издателска дейност допълват респекта, с който се отнасят към него в Европа. Чрез своите участия в престижни научни форуми в Париж (1889), Лондон (1891) и Чикаго (1893) от името на България [**Якімова, А.** 2016, с. 14; **Якімова, А.** 2019а, с. 93] той отваря европейските пътища пред проходащото Висше училище в София. Нещо повече, посредством контактите и с препоръките от Драгоманов неговите по-млади колеги намират радушен прием в международната образователна общност. За такъв пример свидетелства в своите спомени Атанас Т. Илиев [**ЦДА**, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 780, л. 22; също **Якімова, А.** 2019а, с. 95]. Авторитетът на украинския учен, както ще напише във в. „Млада България“ по повод на кончината му един от неговите студенти, превръща Драгоманов в естествен център, „... около който се сгрупираха младите наши професорски сили и благодарение на неговата опитност и способност Висшето ни училище отиваше напред“ [**Млада България**, бр. 18, 10 юни 1895].

Бързият напредък на Висшето училище проличава и при изграждане на неговата административна организация по европейски модел. В тази посока опитът на украинския професор също се оказва полезен. Неговото име има запазено място на страницата на два от съвременните факултети на Софийския университет. В първите години те са обединени в Историко-филологическо направление, а проф. Драгоманов ръководи катедрата по обща история.

---

48 от 28 юни 1893 г.; а.е. 1028, л. 3]. Тя е използвана от руското царско правителство като основание за обвиненията срещу България, че правителството приема и осигурява условия на руските нихилисти да осъществяват своите престъпни замисли [**ЦДА**, 1710К, оп. 1, а.е. 776, л. 30]. Самият Драгоманов в писмо до М. Павлик относно продължаващите преследвания иронично подхвърля, че вероятно Де Гирс му завижда за размера на заплатата [**Переписка...**, 1910, с. 206].

В годишния отчет на ректора Димитър Агура за учебната 1889/1890 г. е посочена необходимостта от учебни програми за отделните дисциплини и осигуряването на научна литература за обучението на студентите. Пребивавайки в Париж по време на Първия международен конгрес по фолклористика пред есента на 1889 г. Драгоманов успява да получи учебни програми за гимназиите [Якімова, А. 2016, с. 92], а през 1890 г., когато отива да доведе семейството си, по поръчение на министър Г. Живков провежда редица срещи във Виена, Цюрих, Женева и Париж с цел да събере академични учебни програми и архитектурни планове на университетски сгради [Атанасов, П. 1969, с. 70; Терзііська, Л. 2003, с. 125].

Приел с присъщата си отговорност университетската катедра, Михаил Драгоманов е включен и в няколко комисии. Той участва активно в организацията и комплектуването на фондовете на научната библиотека на Висшето училище и на Софийската народна библиотека [ЩДА, ф. 1710К, оп.1, а.е. 1073, л. 3]⁸. За целта още на едно от първите заседания на Академичния съвет (11 септември 1889 г.) той предлага да се поискат от образователното министерство средства за закупуване на научна литература за нуждите на студентите и за уреждане на студентската библиотека. През месец декември 1889 г. по решение на академичното ръководство Драгоманов е включен в тричленна комисия заедно с Л. Милетич и представител на математиците, която да определя кои книги и списания да се набавят. През януари 1891 г. той е предложен и в състава на постоянния библиотечен комитет, който подготвя ежегодни списъци за поръчка на книги от чужбина. За съпричастността на Драгоманов по каталогизирането и комплектуването на университетската библиотека свидетелства фактът, че по време на семинарното занятие на 8/ 20 юни 1895 г., отменяйки последващата лекция, Драгоманов посочва като причина не само здравословното си състояние, а и необходимостта да довърши работата си около уреждането на библиотеката. Твърдението на Лидия Драгоманова-Шишманова, че баща ѝ прекарва по 8 часа в софийските библиотеки, преглеждайки и подреждайки техните каталози, се допълва от записките в неговия дневник [Българский щоденник..., 1965, pass]. По думите на Илия Димитров, М. Драгоманов сравнявал ролята на библиотеката с „училище“, подчертавайки, че: „от добре уредена Библиотека зависят трудовете на учените да са по-сполучливи“ [Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Сго юбилей..., 1896, с. 154].

Професор Драгоманов е сочен безапелационно като образец за университетски преподавател. Според дъщеря му Лидия той впечатлявал публиката още с външния си вид: „Където и да отидеше, навсякъде привличаше очите на хората – предизвикваше уважението им. Без да искат, хората чувстваха, че пред тях не е кой да е. Изражението на лицето му се променяше в зависимост от ситуациите... Когато се вълнуваше и говореше, едната му вежда се пов-

---

⁸ Цитираният документ е машинописен текст с автор Никола Червенков: „Проф. М. П. Драгоманов – виден общественик, бележит преподавател и библиотечен деец“. Текстът е с дата 2 декември 1958 г.

дигаше по-високо от другата, очите светеха, жестовете ставаха енергични...“ [Жукивский, В. 2005, pass – „Лидия Шишманова за баща си“; също **Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Єго юбилей...**, 1896, с. 248 – биографичен очерк от Борис Минцес]. Илия Димитров свидетелства, че на лекциите професор Драгоманов ходи облечен неизменно с бяла колосана риза и вратовръзка [ЩДА, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 761, л. 16]. Основните дисциплини, по които чете лекции, са: История на източните народи (I курс, I и II семестър), История на северо-западните народи (III курс, I и II семестър), История на Гърция [Алманах на Софийския университет..., 1940, с. 182–183]. Освен по история, професорът води и курсове по сравнително езикознание и фолклор, както и славянска етнография⁹ [ЩДА, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 1072, л. 1 – спомен на Петър М. Скопаков]. Подготовката на учебните и изпитните програми, както и на конспекти, които предоставя на студентите, по признание на самия Драгоманов, му отнемат голяма част от времето [Переписка..., 1910, с. 66; Якимова, А. 19896, с. 136]. Но усилията му не остават незабелязани.

Първият ректор на Висшето училище – Ал. Теодоров-Балан, определя Драгоманов като „много вещ познавач на историята и рядко талантлив преподавател, умещ да завладява аудиторията и да печели сърцата на хората“ [ЩДА, ф. 1075К, ф.1, а.е. 1073, л. 9].

Единодушна е оценката на неговите съвременници, че лекциите му предизвикват истинско възхищение у студентите. Аудиторията се пълни не само със студенти по история, но и от другите специалности на Историко-филологическия факултет [ЩДА, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 761, л. 28 – спомен на Ю. Трифонов]. Идват и „външни“ слушатели от Физико-математическия и от Юридическия факултет, привлечени от ораторския талант на украинския професор [Х.В. 1932, с. 3]. Показателен пример за влиянието, което Драгоманов оказва върху студентите, е случаят с Иван Пастухов [ЩДА, ф. 1710К, ф.1, а.е. 1073, л. 9], който заради любимия професор се „влюбва“ в историята и се отказва от финансово много по-изгодната и перспективна кариера на бъдещ адвокат.

Младите хора са заплениени от академичния стил на говорене на украинския професор, от неговата начетеност и огромния брой факти за миналото, с които свободно борави без да чете и без дори да се замисля. Драгоманов ги впечатлява не само с красноречието си, но и с умението да поддържа диалог със слушателите в залата, които провокира да правят независими изводи. По думите на Георги Ценов: „и за всички студенти той беше цар на Висшето училище“ [Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Єго юбилей..., 1896, с. 427 – Ценов, Г. Кілька слів...].

Учен с енциклопедична научна подготовка и богата обща култура, Драгоманов умее да излага тезите си логично, да привежда многобройни доказателства, да полемизира. Като неуморен изследовател с богат и разнообразен

---

⁹ Информацията за допълнителни курсове, водени от М. Драгоманов, е по спомену на негови студенти.

опит, в преподавателската си работа той се стреми да приобщи историци и филолози към техниката на научното изследване [Арнаудов, М. 1996, с. 379]. За целта често възлага на студентите индивидуални самостоятелни задачи, за които те правят преводи от източници на френски, немски, английски и руски език. Рефератите се защитават публично по време на семинарните занятия. Така преминава и последният семинар на студентите третокурсници на 8/20 юни 1895 г. Според разказа на Илия Димитров негов колега представя собствен превод от френски език на „Големите привилегии“ на Нидерландите от 1476 г. За разлика от друг път, когато Драгоманов често взема думата, сега той видимо не се чувства добре и прави само няколко бележки. В края на занятиято моли студентите да отложат насрочената за съботния ден лекция [Вж. Погребенник, В. 2003, pass.].

Описаната академична обстановка впечатлява с няколко важни детайла, които неминуемо повдигат въпроси за аналозиите относно практическата приложимост на методиката на Михайло Драгоманов в наше време и потребностите от интерактивна вузовска дидактика, развиваща компетентностите на XXI в. Внимателният прочит на спомените, оставени от студентите на М. Драгоманов, показва, че понятия като „лекция“, „семинар“, „конферанс“, „реферат“, „конспект“, са част от академичното всекидневие, подобно на речника на съвременния учебен процес. Прилики откриваме и по линия на възлаганите индивидуални изследователски задачи, наричани днес „проекти“. Иван Шишманов споделя, че в Женева професорът му показва как при обработка на информацията от различни източници да използва отделни листчета вместо тетрадките, с които бил свикнал. Този ефективен похват за фиширане и днес е част от алгоритъма на уменията за академично писане и студентско научно творчество. Споделените младежки спомени визират подкрепата, оказвана от професора на всеки¹⁰, проявил интерес по време на лекция или получил задача за самостоятелна изследователска работа. Освен директни съвети и напътствия, както свидетелстват Илия Димитров [ЦДА, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 761, л. 14–25] и Георги Ценов [Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Его юбилей..., 1896, с. 452–455], Драгоманов нерядко предоставя и книги от личната си библиотека. Имало е защо възпитаниците на професора да бъдат притеснени дали ще оправдаят високите му изисквания и надежди. Въпреки това се надявали, както пише един от тях, поне да му докажат, „че се учим, за да знаем, а не за да станем чиновници“ [ЦДА, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 768, л. 2]. Приведените примери убедително показват, че обучението в първото ни Висше училище следва установените от десетилетия европейски модели и, по преценка на самия Михаил Драгоманов, само за 10 години българите отиват толкова напред, колкото галичаните за 50¹¹ [Переписка..., 1911, с. 192].

¹⁰ За готовността на професора да помогне на всеки се споменава в публикация в Мисъл, кн. IV от юни 1895, която е с подпис Ненаш.

¹¹ В писмото си до М. Павлик от 19 януари 1895 г. Драгоманов прави сравнение между българските студенти с тези в Киевския университет и с конкретни украин-

Като професионален историк Михаил Драгоманов следва принципите на позитивизма. Ученият се стреми да предаде на студентите не само знания за събитията от миналото. В своите разсъждения той прави разлика между историята на явленията и процесите и историята на мисълта, т.е. „историята на социалните идеи“. Обръщайки специално внимание на причините и на последиците за дадено събитие, професорът се стреми да научи младите хора как да изучават природата на фактите и как да изследват степента им на достоверност, подлагайки на съмнение създадения във времето исторически образ. „Ще разгледа понякога и едната, и другата страна – пише Г. Ценов – и само с усмивка на лицето ще ви посочи разликата, без да прави при това никакви изводи от себе си“ [Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Его юбилей..., 1896, с. 425 – Ценов, Г. Кілька слів...].

Според Драгоманов умението за разграничаване на факти от идеи е в основата на обективността при реконструиране на миналото. В първия случай – смята ученият – се изучава написаното от даден автор, а във втория – времето, в което е написан източникът. Идеалът за научност при него е обвързан с принципите на историческия метод. Въвеждайки студентите в методологията на историческото познание, украинският професор насочва вниманието им както към прецизното описание на фактите и тяхната хронологическа и пространствена локализация, така и към предимствата на компаративисткия подход [Арнаудов, М. 1996, с. 379] и възможностите за прилагане на данни от други области на научното знание. И не само това. Разсъждавайки за конкретни събития, Драгоманов споделя с младите хора своите разбирания и ценности, сред които като базови концепти се открояват вярата му в прогреса, свободата на мисълта и словото, толерантността. Интелектуалното и моралното влияние на Михаил Драгоманов върху българската студентска младеж е толкова силно, неговият личен пример на преподавател, учен и общественик е така заразителен, че „ни един от неговите слушатели в университета, предали се отпосле на учителска или на научна дейност, не изневерява на заветите му, не забравя мъдрата му поука и напътствията му за методична работа.“ [цит. по Арнаудов, М. 1996, с. 378–379; Трифонов, Ю. 1920]. В надписите на венците, с които студентите изпращат своя любим преподавател в последния му път, той е наречен „нашият учител“, „многолюбим и незабравим професор“, „учител на истината“, „борец за прогреса на човечеството“, „самоотвержен борец за свободата“, „най-достойният български професор“.

Въпреки краткия престой в България Михаил Драгоманов оставя ярка следа не само със своята преподавателска дейност във Висшето училище, но и в развитието на българската хуманитаристика. С особена значимост по свои-

---

ски учени, чиито методи на научно изследване критикува [Драгоманов, М. П., М. Павлик..., 1911, с. 192]. Илия Димитров в своите спомени описва примера, който професорът дава с домашната прислужница в семейството и удивлението му, че след като ѝ купили буквар, момичето от село се научило много бързо да чете и пише [ЩД, ф. 1710К, оп. 1, а.е. 761, л. 21].

те многопосочни и дълготрайни последици е неговото участие в създаването на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ или т.нар. Министерски сборник, който започва да излиза под редакцията на Иван Шишманов. Чрез своите публикации в това първо българско научно-филологическо списание Драгоманов задава модели на научното изследване, които трасират европейския път на родната наука и оказват благотворно влияние върху няколко поколения творци¹² [Арнаудов, М. 1996, с. 376].

До края на живота си Драгоманов отказва да приеме българско гражданство, надявайки се, че ще успее да се завърне в Родината. Неговото сърце, принадлежащо на Украйна, остава завинаги в земята на България.

Българската държава подкрепя откупуването на личната му библиотека и я предоставя на Софийския университет, дарява безвъзмездно място за тленните му останки, назовава на негово име една от улиците в столицата. Днес идеите на Михаил Драгоманов за силата на славянската общност намират нови форми за сътрудничество чрез специалността „Украинистика“ в Софийския университет, под формата на различни научни събития („Драгомановски четения“), в рамките на ежегодните възпоменания пред подновения барелеф на надгробния му паметник и общественото-културните изяви, инициирани или подкрепени от посолството на Република Украйна в София. И всеки нов прочит на делото на големия украински учен напомня за завещаната висока мяра, че за да останеш в Историята, трябва самият ти да можеш да твориш История.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници и периодичен печат / Archival sources and Periodicals

ЦДА – Централен държавен архив, фонд 1710К. [Tsentralen darzhaven arhiv, fond 1710K.]

Млада България, 1895. [Mlada Bgaria, 1895.]

Публикации / Publications

Алманах на Софийския университет..., 1940 – Алманах на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Животописни и книгописни сведения за преподавателите. Второ издание за петдесетгодишнината на университета 1888–1939. София: Придворна печатница, 1940. [Almanah na Sofiyskia universitet “Sv. Kliment Ohridski”. Zhivotopisni i knigopisni svedeniya za prepodavatelite. Vtoro izdanie za petdesetgodishninata na universiteta 1888–1939. Sofia: Pridvorna pechatnitsa, 1940.]

---

¹² Оценявайки заслугите на М. Драгоманов, М. Арнаудов го определя като създател на школа по наукознание, към която той с гордост причислява и себе си: „на Драгоманов аз трябва да се броя двояко възпитаник, макар че нямах щастието да го видя никога: едно, още преди постъпването си в университета (та и по-късно), когато изучавах най-внимателно изследванията му, печатани в Сборника за народни умотворения, които бяха истинско откровение за мен... и, второ, когато чрез Шишманов, взел ме като студент под свое благосклонно покровителство, усвоявах новата техника на литературно-историческата работа, предадена нему от Драгоманов.“

Арнаулов, М. 1939а – Михаил Арнаулов. История на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през първото му полустолетие, 1888–1938. София: Придворна печатница, 1939. [Mihayl Arnaudov. Istoria na Sofiyskia universitet “Sv. Kliment Ohridski” prez parvoto mu polustoletie, 1888 – 1938. Sofia: Pridvorna pechatnitsa, 1939.]

Арнаулов, М. 1939б – Михаил Арнаулов. Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Кратка история за 50-годишнината от основаването му. София: Университетска печатница, 1939. [Mihayl Arnaudov. Sofiiski universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Kratka istoriya za 50-godishninata ot osnovavaneto mu. Sofia: Universitetska pechatnitsa, 1939.]

Арнаулов, М. 1996 – Михаил Арнаулов. Михаил Драгоманов. Личност и значение за проучване на българския фолклор. – В: Очерци по български фолклор. Т. I. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1996, 359–400. [Mihayl Arnaudov. Mihayl Dragomanov. Lichnost i znachenie za prouchvane na balgarskiya folklor. – V: Ochertsi po balgarskiya folklor. T. I. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 1996, 359–400.]

Атанасов, П. 1969 – Петко Атанасов. Из историята на българо-украинските културни отношения. Приносът на Михаил П. Драгоманов. – Известия на института за литература, София: БАН, Книга XX, 1969, 47–83. [Petko Atanasov. Iz istoriyata na balgaro-ukrainskite kulturni otnosheniya. Prinosat na Mihayl P. Dragomanov. – Izvestiya na instituta za literatura, Sofia: BAN, Книга XX, 1969, 47–83.]

Болгарський щоденник..., 1965 – Болгарський щоденник М. П. Драгоманова /Підготував І. С. Романченко/. – Жовтень, нр. 6 / 1965, 125–136. Електронна версія: <http://dragomanov.info/scodennyk.html>, достъпен: май 2020. [Bolgarskiy stodennik M. P. Dragomanova / Pidgotuvav I. S. Romanchenko/. – Zhovten, nr. 6 / 1965, 125–136. Elektronna versiya: <http://dragomanov.info/scodennyk.html>, dostapen: may 2020.]

Доклад до Негово Величество Фердинанд I..., 1912 – Доклад до Негово Величество Фердинанд I цар на българите по случай 25-годишнината от възшествието му на българския престол 1887–1912 от Министерския съвет. София: Държавна печатница, 1912. [Doklad do Negovo Velichestvo Ferdinand I tsar na balgarite po sluchay 25-godishninata ot vazshestviето mu na balgarskiya prestol 1887–1912 ot Ministerskia savet. Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 1912.]

Минкова, Л. 2012 – Лиляна Минкова. Михаил Драгоманов и българската украинистика. – Алманах „Българска украинистика“, бр. 1, 2012, 24–30. Електронна версія: www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/ALMANAH_2012_1.pdf, достъпен: май 2020. [Lilyana Minkova. Mihayl Dragomanov i balgarskata ukrainistika. – Almanah „Balgarska ukrainistika“, br. 1, 2012, 24–30. Elektronna versiya: www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/ALMANAH_2012_1.pdf, dostapen: may 2020.]

Михайло Петрович Драгоманов. Библиографічний показчик..., 1991 – Михайло Петрович Драгоманов. Библиографічний показчик видань творів та критичної літератури. Уклав Мороз, Мирослав Олександрович, Львів: 1991. Електронна версія – <http://www.ditext.com/moroz/1.html>, достъпен: май 2020. [Mihaylo Petrovich Dragomanov. Bibliografichni pokazhchik vidanь tvoriv ta kritichnoi literature. Uklav Moroz, Mirosлав Oleksandrovich, Lviv: 1991. Elektronna versiya: – <http://www.ditext.com/moroz/1.html>, dostapen: may 2020.]

Михайло Петрович Драгоманов. Библиографія..., 2011 – Михайло Петрович Драгоманов. Библиографія (1861–2011). КНУТШ, Наук. б-ка ім. М. Максимовича. /

Упоряд. М. О. Мороз, В. А. Короткий, І. І. Тіщенко та ін.; редкол.: І. С. Гриценко, С. Білокінь. Дрогобич: Коло, 2011. [Mihaylo Petrovich Dragomanov. Bibliografiya (1861–2011). KNUTSH, Nauk. V-ka im. M. Maksimovicha. /Uporyad. M. O. Moroz, V. A. Korotkii, I. I. Tistenki ta in.; redkol. I. S. Gritsenko, S. Bilokin. Drohobich: Kolo.]

Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Єго юбилей...., 1896 – Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик коштом українців. Львів: Друк. В. Манецкого, 1896. Електронна версія: <http://demo.dcvisu.com/documents/32>, dostapen: май 2020. [Mihaylo Petrovich Dragomanov, 1841–1895. Ego yubiley, smert, avtobiografiya i spis tvoriv/ zladiv i vidav M. Pavlik koshtom ukrainsiv. Lviv: Druk. V. Manetskogo, 1896, 442 s. Elektronna versiya: <http://demo.dcvisu.com/documents/32>, dostapen: may 2020.]

Ненаш. 1895 – Ненаш – Мисъл, Списание за наука, литература и критика, юни, кн. IV, София, 1895. [Misal, Spisanie za nauka, literatura i kritika, juni, kn. IV, Sofia, 1895.]

Переписка...., 1910 – Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив Михайло Павлик; видав Лев Когут. Т. 6: (1890–1891). Чернівці: З друкарні т-ва «Руська Рада», під зар. Ів. Захарка. 1910. Електронна версія: <http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/showbook/showbook.php3?0044739>, достъпен: май 2020. [Perepiska Mihayla Dragomanova z Mihaylom Pavlikom (1876–1895) / zladiv Mihaylo Pavlik; vidav Lev Kogut. T. 6: (1890–1891). Chernivtsi: Z drukarni t-va “Rusyka Rada”, pid zar. Iv. Zaharka. 1910. Elektronna versiya: <http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/showbook/showbook.php3?0044739>, dostapen: may 2020.]

Переписка...., 1911 – Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив Михайло Павлик; видав Лев Когут. – Чернівці: З друкарні т-ва «Руська Рада», під зар. Ів. Захарка. Т. 8: (1876–1895). 1911. Електронна версія:

<http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/showbook/showbook.php3?0104473>, достъпен: май 2020. [Perepiska Mihayla Dragomanova z Mihaylom Pavlikom (1876–1895) / zladiv Mihaylo Pavlik; vidav Lev Kogut. – Chernivtsi: Z drukarni t-va “Rusyka Rada”, pid zar. Iv. Zaharka. T. 8: (1876–1895). 1911. Elektronna versiya: <http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/showbook/showbook.php3?0104473>, dostapen: may 2020]

Романченко, І., Д. Заславски, 1965 – Іван Романченко, Д. Заславски. Михайло Петрович Драгоманов. – Исторически преглед, № 5, 1965, 70–87. [Ivan Romanchenko, D. Zaslavski. Mihaylo Petrovich Dragomanov. – Istoricheski pregled, № 5, 1965, 70–87.]

Романченко, І. С. 1971 – Іван. С. Романченко. Син и на България. – Интервю на Иван Калчев за в-к „Отечествен фронт“, бр. 8463, 23 декември 1971 г., г. XXIX. [Ivan S. Romanchenko. Sin i na Balgaria. – Intervyu na Ivan Kalchev za v. „Otechestven front“, br. 8463, 23 dekemvri 1971 g., g. XXIX.]

Соленкова, Л. 2013 – Любомила Соленкова. Образование отвъд границите или как и къде българският възрожденски историк получава своето образование. – Трети международен конгрес по българистика, 23 – 26 май 2013, Секция „История и археология“, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014, 240–264. [Lyubomila Solenkova. Obrazovanie otvad granitsite ili kak i kade balgarskiyat vazrozhdenski istorik poluchava svoeto obrazovanie. – Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika, 23–26 may 2013, Sektsiya „Istoria i arheologia“, Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2014, 240–264.]

Спомени за М. П. Драгоманов (от един негов слушател през 1894 и 1895 г.). – Български преглед, кн. IX–X, май–юни 1899, г. V, 237–241. [Spomeni za M. P. Dragomanov (ot edin negov slushatel prez 1894–1895 g.). – Balgarski pregled, kn. IX–X, may–juni 1899, g. V, 237–241.]

Терзіїська, Л. 2003 – Лидия Терзіїська. Професор М. Драгоманов – видатний вчений та викладач Софійського університету. – В: Матеріали перших Міжнародних драгомановських читань: 30 вересня – 2 жовтня 2003 р./ Укл. Г. І. Волинка, В. П. Сергієнко, Л. Л. Макаренко. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, Вип. 1, 2003, 274 с. [Lidiya Terziiska. Profesor M. Dragomanov – vidatnii vchenii ta vkladach Sofiiskogo universitetu. – V: Materiali pershih Mizhnarodnih dragomanovskih chitan: 30 veresnya – 2 zhovtnya 2003 r./ Ukl. G. I. Volinka, V. P. Sergienko, L. L. Makarenko. K.: NPU imeni M. P. Dragomanova, Vip. 1, 2003, 274 s.]

Тесля, А. 2016 – А. Тесля. Национально-политические взгляды М. П. Драгоманова 1888 – 1895 гг. – Социологическое обозрение, 2016, Т. 15, № 1, 94–110. [А. Teslya. Natsionalno-politicheskie vzglyadi M. P. Dragomanova 1888 – 1895 gg. – Sotsiologicheskoe obozrenie, 2016, T. 15, № 1, 94–110.]

Трифонов, Ю. – Юрдан Трифонов. Спомен за професор М. Драгоманов. – Украинско-български преглед, № 17, 21 юни 1920, 151–152. [Jurdan Trifonov. Spomen za professor M. Dragomanov. – Ukrainsko-balgarski pregled, № 17, 21 juni 1920, 151–152.]

Х. В. 1932 – Михаил Драгоманов – Мир, бр. 9695, год. 37, 3 ноем. 1932. [Mihayl Dragomanov. – Mir, br. 9695, god. 37, 3 noem. 1932.]

Якімова, А. 2014 – Антоніна Якімова Творча спадщина М. П. Драгоманова в архівах та бібліотеках Болгарії – Сумська старовина, 2014, № XLV, 5–12. [Antonina Yakimova. Tvorchа spadstina M. P. Dragomanova v arhivah ta bibliotekah Bolgarii. – Sumska starovina, 2014, № XLV, 5–12.]

Якімова, А. 2016 – Антоніна Якімова. Внесок проф. М. Драгоманова у рецепцію першого вищого навчального закладу Болгарії європейським науковим простором через участь в перших трьох міжнародних конгресах фольклористів (1889, 1891, 1893). – Матеріали восьмої, дев'ятої та десятої міжнародних наукових конференцій „Драгоманівські студії“, Софія, 2016. [Antonina Yakimova. Vnesok prof. M. Dragomanova u retseptsiju perstogo vistogo navchalnogo zakladu Bolgarii evropeiskiv naukovim prostorom cherez uchast v pershih tryoh mizhnapodnih kongresah folkloristiv (1889, 1891, 1893). – Materiali vosmoi, dev'yatoi ta desyatoi mizhnarodnih naukovih konferentsii „Dragomanivski studii“, Sofia, 2016.]

Якімова, А. 2019а – Антоніна Якімова. Михайло Драгоманов: європейський вчений, професор Софійського університету. – В: Україна и България в историята на Европа: сборник с научни трудове. Киев–Софія, 2019, 88–100. [Antonina Yakimova. Mihaylo Dragomanov: evropeyskii vchenii, professor Sofiiskogo universitetu. – V: Ukraina i Bulgaria v istoriyata na Evropa: sbornik s nauchni trudove: Kiev–Sofia, 2019, 88–100.]

Якімова, А. 2019б – Антоніна Якімова. Болгарський період життя професора Михайла Драгоманова. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2019. [Antonina Yakimova. Bolgarskii period zhittya profesora Mihayla Dragomanova. Kiiv: IMFE im. M. T. Rilskogo NAN Ukraini, 2019.]

Интернет базирані джерела/ Internet Sources

Арнаутов, М. 2004 – Михаил Арнаутов. Ив. Д. Шишманов. – Електронно издателство LiterNet, Библиотека „Български писатели“, Т. 5. Под ред. на Н. Аретов, Варна, 2004. –

<<https://litenet.bg/publish9/marnaudov/bpisатели/5/ishishmanov.htm>>, достъпен: май 2020. [Mihayl Arnaudov. Iv. D. Shishmanov. – Elektronno izdatelstvo LiterNet,

Biblioteka „Balgarski pisатели“, Т. 5. Pod. red. na N. Aretov. Varna, 2004. – <https://liternet.bg/publish9/marnaudov/bpisатели/5/ishishmanov.htm>, dostapen: may 2020.]

Жукивский, В. 2005 – Василь Жукивский. 110 години от смъртта на Михайло Драгоманов. – <https://www.ukrpressbg.com/his-ukr-dragomanov03.html>, достъпен: май 2020. [Vasil Zhukivskii. 110 godini ot smartta na Mihaylo Dragomanov. – <https://www.ukrpressbg.com/his-ukr-dragomanov03.html>, dostapen: may 2020.]

Минкова, Л. 2012 – Лиляна Минкова. Михаил Драгоманов и българската украинистика. – Алманах „Българска украинистика“, бр. 1, 2012, 24–30. Електронна версия: www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/ALMA_NAH_2012_1.pdf, достъпен: май 2020. [Lilyana Minkova. Mihayl Dragomanov i balgarskata ukrainistika. – Almanah „Balgarska ukrainistika“, br. 1, 2012, 24–30. Elektronna versiya: www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/ALMA_NAH_2012_1.pdf, dostapen: may 2020.]

Погребенник, Вл. 2003 – Владимир Погребенник. Малоизвестный Михаил Драгоманов по страницам раритетной книги, 7 ноември 2003. – https://zn.ua/ART/maloizvestnyu_mihail_dragomanov_po_stranitsam_raritetnoy_knigi.html, достъпен: май 2020. [Vladimir Pogrebennik. Maloizvestnii Mihayl Dragomanov po stranitsam raritetnoi knigi, 7 noemvri 2003. – https://zn.ua/ART/maloizvestnyu_mihail_dragomanov_po_stranitsam_raritetnoy_knigi.html, dostapen: may 2020.]